

روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان: چالش‌ها و فرصت‌ها

کد موضوعی: ۲۶۰
شماره مسلسل: ۱۲۹۹۵

دفتر: مطالعات سیاسی

خردادماه ۱۳۹۲

به نام خدا

فهرست مطالب

۱.....	چکیده
۱.....	مقدمه
۳.....	۱. تهدیدات بالقوه جمهوری آذربایجان برای ایران
۱۰.....	۲. ظرفیت‌های جمهوری آذربایجان برای ایران
۱۵.....	۳. راهکارهایی جهت تعامل با جمهوری آذربایجان
۱۹.....	جمع‌بندی
۲۱.....	منابع و مآخذ

روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان: چالش‌ها و فرصت‌ها

چکیده

جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز همواره دارای نقش و منافع اساسی بوده است. در این میان محور دوگانه جمهوری آذربایجان و ارمنستان همواره بر جمهوری اسلامی ایران تأثیر گذاشته و از آن تأثیر پذیرفته است. این نوشتار یک سیاست راهبردی معطوف به عمل است که تهدیدات و ظرفیت‌های بالقوه جمهوری آذربایجان را در جهت تأمین یا تضعیف منافع ملی جمهوری اسلامی ایران بر می‌شمارد و سپس چگونگی مدیریت و بهره‌برداری از این موارد را در شرایط مختلف بررسی کرده و به ارائه گزینه‌های راهبردی معطوف به عمل در شرایط مختلف منطقه‌ای و بین‌المللی می‌پردازد.

مقدمه

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و با بروز تحولات عمده ژئوپلیتیک در مناطق شمالی ایران، منطقه ماورای قفقاز به یکی از حوزه‌های حساس در مدار سیاست خارجی کشورمان تبدیل شد. نکته مهم برای جمهوری اسلامی ایران در این منطقه چگونگی تأمین حداکثر منافع ملی و منطقه‌ای با استفاده از شرایط موجود و اهرم‌های

نفوذ و قدرت منطقه‌ای کشورمان بوده است. ازسوی دیگر بر سر مسئله اصلی بین دو کشور جمهوری آذربایجان و ارمنستان یعنی مسئله قره‌باغ، جمهوری اسلامی می‌تواند با ایفای نقش واسط و میانجی، هم از به هم خوردن صلح و آرامش در منطقه جلوگیری و هم نفوذ منطقه‌ای خود را تثبیت کند و گسترش دهد.

سؤال اصلی که این نوشتار درصدد پاسخ به آن برآمده این است که در شرایط سخت تصمیم‌گیری و تعارض منافع در منطقه قفقاز، کشور جمهوری آذربایجان چه ظرفیت‌ها و تهدیدات بالقوه‌ای برای جمهوری اسلامی ایران دارد که در صورت رخ دادن هر حادثه‌ای، تصمیم‌سازان جمهوری اسلامی بتوانند متناسب با شرایط پیش‌آمده و چینش قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در این حوزه بهترین و کارآترین تصمیمات را با در اختیار داشتن گسترده‌ترین گزینه‌های ممکن، اتخاذ کنند.

اهمیت منطقه قفقاز از یک‌سو به این علت است که منطقه، مسیر انتقال انرژی عظیم نفت و گاز خزر می‌باشد و ازسوی دیگر پیش‌بینی اوج‌گیری رقابت کشورها بر سر منابع انرژی خزر در آینده نزدیک، اهمیت این منطقه را چند برابر کرده و نقش ژئواستراتژیک آن را پررنگ‌تر خواهد کرد. همچنین، منطقه قفقاز عرصه بازی بزرگان است، بدین‌معنا که هم قدرت‌های جهانی نظیر روسیه، ایالات متحده و ناتو در آن دارای نفوذ هستند و هم قدرت‌های منطقه‌ای مانند جمهوری اسلامی ایران و ترکیه.

در این بین ارمنستان نیز به‌عنوان کشور رقیب جمهوری آذربایجان در منطقه قفقاز ظرفیت‌های بالقوه‌ای دارد که در موارد تخصصی با جمهوری آذربایجان اعم از گرایش جمهوری آذربایجان به ترکیه یا رژیم صهیونیستی در مناسبات منطقه‌ای،

جمهوری اسلامی می‌تواند از آن پتانسیل‌ها حداکثر بهره‌برداری را به‌عمل آورد. در این گزارش به بررسی مناسبات، تهدیدات و فرصت‌های روابط جمهوری آذربایجان با جمهوری اسلامی پرداخته و راهکارهایی مطرح می‌کنیم.

۱. تهدیدات بالقوه جمهوری آذربایجان برای ایران

یکی از اصول اساسی در روابط بین‌الملل برقراری روابط مناسب و حداقلی غیرخصمانه با همسایگان است، اما در مواردی این روابط، عمدتاً به‌دلیل ملاحظات خارجی و تحریک آنها به سمت تهدید حرکت می‌کند و مناسبات را غیردوستانه می‌کند. جمهوری آذربایجان نیز علیرغم تلاش ایران در جهت گسترش مناسبات در مواردی سیاست‌هایی اتخاذ می‌کند که منافع کشورمان را به مخاطره می‌اندازد. ذیل مهم‌ترین سیاست‌ها در این باره به اجمال اشاره می‌شود:

۱-۱. هم‌پیمانی سیاسی و نظامی با رژیم صهیونیستی: در سالیان اخیر روابط رژیم صهیونیستی و جمهوری آذربایجان به‌نحو چشمگیری تقویت شده و در ابعاد مختلف گسترش یافته است. این مناسبات شامل همکاری‌های فرهنگی مانند برگزاری هفته فرهنگی اسرائیل در جمهوری آذربایجان تا تعمیق مناسبات اقتصادی، نظامی، امنیتی و سیاسی می‌شود. در این راستا مقامات بلندپایه دو کشور سفرهای رسمی نیز به پایتخت‌های یکدیگر انجام داده و روابطشان را به حالت علنی درآورده‌اند. همکاری امنیتی و تجارت سلاح نیز بین دو کشور رشد قابل ملاحظه‌ای داشته است. در آوریل ۲۰۱۳ اخبار اولین سفر رسمی و علنی وزیر خارجه جمهوری

آذربایجان به تل‌آویو، عمق جهت‌گیری استراتژیک جمهوری آذربایجان در این راستا و تشدید تنش میان تهران و باکو را نشان می‌دهد. لازم به‌ذکر است یکی از گزینه‌های حمله نظامی آمریکا و اسرائیل علیه تأسیسات اتمی و استراتژیک ایران استفاده از خاک و آسمان کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز است.

در سال ۱۹۹۷ نخست‌وزیر وقت رژیم صهیونیستی ناتانیا‌هو، با حیدر علی‌آف و در سال ۲۰۰۹ شیمون پرز در رأس هیئتی شامل ۵۰ تاجر، با الهام علی‌آف دیدار کرد، گفته می‌شود پرز و الهام علی‌آف از روابط نزدیکی با هم برخوردارند. وزیر خارجه اسرائیل آویگدور لیبرمن نیز در فوریه ۲۰۱۰ و در آوریل ۲۰۱۲ به باکو سفر کرد.

حسین باگیرف وزیر محیط زیست و منابع طبیعی جمهوری آذربایجان در دسامبر ۲۰۰۲ و نوامبر ۲۰۰۶، علی عباسف وزیر ارتباطات و فناوری اطلاعات در نوامبر ۲۰۰۳، کمال‌الدین حیدرف وزیر حالت فوق‌العاده (شرایط اضطراری) در ماه مارس ۲۰۰۷ و ضیاء محمدف وزیر حمل‌ونقل در ژوئن ۲۰۰۷ از اسرائیل دیدار کرده‌اند. همچنین هواپیمایی ملی جمهوری آذربایجان (آزال) از سال ۱۹۹۳ پروازهای مستمری به تل‌آویو دارد و اسرائیلی‌ها از جمله معدود ملیت‌هایی هستند که بلافاصله پس از فرود در فرودگاه باکو به آنان ویزا داده می‌شود.

اسرائیل جزء پنج شریک برتر اقتصادی جمهوری آذربایجان در سالیان اخیر بوده، جمهوری آذربایجان بزرگ‌ترین تأمین‌کننده نفت اسرائیل (حدود ۴۰ درصد مصرف سالانه اسرائیل) است؛ اسرائیل ششمین واردکننده نفت آذربایجان محسوب می‌شود. این انتقال نفت از طریق یک خط لوله در خاک ترکیه که حتی در زمان تنش در

روابط ترکیه و اسرائیل برقرار بوده است، صورت می‌گیرد، همچنین شرکت ملی نفت جمهوری آذربایجان در اکتشاف نفت و گاز در سواحل اسرائیل مشارکت کرده است. جمهوری آذربایجان به یکی از واردکنندگان تسلیحات از اسرائیل تبدیل شده و در فوریه ۲۰۱۲ دو طرف در مورد قرارداد ۱/۶ میلیارد دلاری برای فروش هواپیماهای بدون سرنشین^۱ و سیستم موشکی ضد هوایی^۲ به جمهوری آذربایجان توافق کردند. همچنین یک شرکت مشترک نظامی در حال تولید خودروهای نظامی بدون سرنشین در باکو است.

۱-۲. همراستایی فرهنگی با غرب: تلاش حکومت جمهوری آذربایجان برای دین‌زدایی اجباری و قهرآمیز در اعمال و رفتار آن به وضوح قابل مشاهده است. این اقدامات شامل اعمال محدودیت‌های شدید در برپایی مناسک و مناسبت‌های مذهبی، منع حجاب در مدارس و اماکن دولتی و سخت‌گیری نسبت به گروه‌های مذهبی و اسلام‌گرا می‌شود. دولت جمهوری آذربایجان عزم راسخی برای تثبیت فرهنگ لائیک مبتنی بر قوم‌گرایی آذری در سراسر کشور دارد. برگزاری مراسم «یورو ویژن» در باکو در چارچوب همین فرآیند لائیک فرهنگی قابل تحلیل است.

آذربایجان، در باکو و شهر شمالی کوبا،^۳ محل اسکان جامعه یهودی از ۲۰۰۰ سال پیش تاکنون بوده است. امروز تعداد یهودیان جمهوری آذربایجان بین ۲۰,۰۰۰ تا ۲۵,۰۰۰ نفر می‌باشد که تقریباً با تعداد یهودیان ایران یا ترکیه برابر است. الهام

1. Drones

2. Anti air/ Missile Defence System

3. Quba

علی‌آف به بازدید مکان عبادت یهودیان می‌رود و در مناسبت‌های آنان و یادبود هلوکاست پیام همدلی و اتحاد می‌دهد.

۳-۱. ایجاد محدودیت‌های دینی برای شیعیان: مسلمانان جمهوری آذربایجان با مشکلات و محدودیت‌های بسیاری از طرف حکومت در زمینه برگزاری مراسم‌های مذهبی و پیروی از دستورات شریعت مواجه هستند. هرگونه حرکت اعتراضی برای احقاق حقوق دینی سرکوب و هرگونه صدای مخالف به هر وسیله ممکن خاموش می‌شود. این روند سبب دوری بیش از پیش نسل جدید جمهوری آذربایجان با قرآن کریم، نهج‌البلاغه و مکتب و معارف اهل بیت علیهم‌السلام شده و شاید بتوان گفت بارزترین نمود فعالیت مذهبی شیعیان آذربایجان در تاسوعا و عاشورای حسینی بوده و صرفاً به مساجد محدود شده است.

۴-۱. پناه دادن به گروهک‌های معارض جمهوری اسلامی: با توجه به هم‌راستایی سیاسی - امنیتی جمهوری آذربایجان با محور غرب - ناتو - رژیم صهیونیستی و ادعاهای آن مبنی بر لزوم شکل‌گیری آذربایجان بزرگ و تاریخی و به تبع آن مشکلات امنیتی که با جمهوری اسلامی ایران پیدا خواهد کرد، زمینه و بهانه مناسبی را برای جمهوری آذربایجان ایجاد می‌کند تا در شرایط و زمان مناسب و با چراغ سبز غرب برخی گروهک‌های معارض و تجزیه‌طلب را پناه دهد که می‌توان از منافقین و گروه‌های تجزیه‌طلب آذری به‌عنوان گزینه‌های محتمل این فرضیه نام برد.

۵-۱. تحدید سهم نفت و گاز ایران در دریای خزر: سالیان طولانی است که جمهوری آذربایجان با بهره‌برداری‌های گسترده و کمک شرکت‌های غربی از جمله

بریتیش پترولیوم و اخیراً هالیبرتون، مشغول استخراج نفت و گاز دریای خزر است. این مطلب از یکسو سبب مهاجرت انرژی به سمت جمهوری آذربایجان شده و از سوی دیگر پیشدستی در بهره‌برداری از انرژی برای این کشور در مذاکرات تعیین سهم برداشت نفت و گاز دست بالا و برتر را ایجاد می‌کند. نکته قابل توجه این است که جمهوری آذربایجان عمده‌تاً به درآمد حاصل از صادرات انرژی وابسته است و مزیت اقتصادی زیادی ندارد و از فساد اداری نیز رنج می‌برد.

۶-۱. پیروی از سیاست‌های خصمانه ترکیه علیه محور مقاومت: اگر بخواهیم جمهوری آذربایجان را پیرو یکی از قدرت‌های منطقه‌ای در سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌ها بدانیم، قطعاً آن قدرت ترکیه خواهد بود. در واقع در این مورد وجه قومی ترکی - آذری که توسط حکومت نیز تقویت و پرورانده شده سبب نزدیکی جمهوری آذربایجان به ترکیه شده و وجه اسلامی - شیعی مردم که در این سال‌ها به مراتب تضعیف و به حاشیه رانده شده، نتوانسته است سبب نزدیکی سیاسی - امنیتی در تحولات منطقه‌ای به جمهوری اسلامی ایران شود.

۷-۱. امکان استفاده از سرزمین آذربایجان علیه ایران: امکان استفاده از آسمان، خاک و آب‌های سرزمینی جمهوری آذربایجان توسط آمریکا و ناتو و همچنین امکان استفاده از پایگاه‌های نظامی جمهوری آذربایجان علیه ایران وجود دارد. این امر در زمینه تعیین میزان حاکمیت جمهوری اسلامی ایران بر هوا و فضای دریای خزر نیز اهمیت می‌یابد، گرچه ستاد کل نیروهای مسلح و سازمان پدافند غیرعامل ۲۰ درصد فضای بالای دریای خزر را فضای سرزمینی جمهوری اسلامی می‌دانند و عبور هر پرنده‌ای در

این محدوده را منوط به اجازه و هماهنگی با نیروهای مسلح جمهوری اسلامی کرده‌اند، اما این امر با مخالفت جمهوری آذربایجان روبرو شده است.

۸-۱. ترویج تفکر پان‌ترکیسم: در عمل تفکر لائیک و پان‌ترکیسم در جامعه

جمهوری آذربایجان هویت شیعی را به حاشیه رانده و حداقل دولت جمهوری آذربایجان خواهان این امر است و در این راستا از تمامی ابزارهای فرهنگی، رسانه‌ها، مطبوعات، احزاب و گروه‌ها، اینترنت و تولید فیلم و سریال استفاده کرده است. لازم به تذکر است که جمهوری آذربایجان سالیانه فیلم‌ها و سریال‌هایی را در استان‌های آذری‌زبان ایران فیلمبرداری و تولید می‌کند که می‌تواند آثار نامطلوبی در زمینه جذب مخاطب داخلی داشته باشد.

۹-۱. تفکر تشکیل آذربایجان بزرگ: ادعاهای جمهوری آذربایجان در مورد ایجاد

آذربایجان واحد در شمال و جنوب رود ارس، آذربایجان تاریخی و جعل تاریخ در مدارس و دانشگاه‌های این کشور از موارد بسیار خطرناکی است که متأسفانه پاسخ قاطعی نیز از سوی جمهوری اسلامی ایران دریافت نکرده است. در همین راستا جمهوری آذربایجان اقدام به جعل گسترده تاریخ کرده و آذربایجان بزرگ را یک تمدن چند هزار ساله و جزء اولین تمدن‌های بشری می‌داند. در این متون هرگونه وابستگی و تعلق به ایران و اینکه تا زمان قرارداد ترکمنچای و گلستان تمام مناطق آذربایجان و گنجه و شروان و لنکران؛ جزء ایران بودند و والیان آنها را حکومت ایران منصوب می‌کرده، انکار می‌شود. امروز برای یک آذربایجانی اینکه نظامی گنجوی و خاقانی شروانی شاعرانی فارسی‌زبان بوده‌اند و به فارسی شعر سروده‌اند غیرقابل باور است.

حکومت تمامی اشعار شاعران ایرانی را به ترکی ترجمه و این‌گونه جا انداخته که آنان اصالتاً آذری بوده و آذری سروده‌اند و این مطالب در مدارس و دانشگاه‌ها و رادیو و تلویزیون و مطبوعات و... هر روزه تدریس و تبیین می‌شود.

استفاده از نقشه‌های آذربایجان بزرگ و به‌کار بردن و وارد کردن گسترده اصطلاح آذربایجان جنوبی در کتاب‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها، مطبوعات و رسانه‌های جمهوری آذربایجان تهدیدی جدی محسوب می‌شود، لذا جمهوری اسلامی ایران باید با تمرکز بر فساد و خودکامگی باکو، خودآگاهی مردم جمهوری آذربایجان را تقویت کند تا باکو در ازای تهدیدات امنیتی که برای جمهوری اسلامی ایران ایجاد می‌نماید، احساس حاشیه امن برای خود نکند.

۱۰-۱. برگزاری مجامع آذربایجانی‌های جهان: حکومت جمهوری آذربایجان به‌طور مستقیم و غیرمستقیم از احزاب و گروه‌هایی که منادی تشکیل آذربایجان بزرگ هستند، حمایت می‌کند و کنگره‌های بسیاری توسط این‌گونه احزاب و گروه‌ها در باکو برگزار شده و می‌شود و افراد آذری ایرانی نیز بعضاً در این مراسم‌ها شرکت می‌کنند.

۱۱-۱. ادعاهای حقوق بشری ضد جمهوری اسلامی ایران: ادعاهایی مبنی بر رعایت نشدن حقوق اقلیت آذری ایران و اجازه نداشتن آموزش و پرورش به تدریس ترکی آذری و همچنین تحصیلات دانشگاهی و اجبار به تحصیل فارسی و سلطه فارس‌ها بر آذری‌ها و مواردی از این قبیل که با واقعیت جامعه ایران و پیوند عمیق ایرانیان فارس و آذری، پس از نسل‌ها همزیستی و اختلاط خونی و ازدواج‌های بین آنها، اصلاً

سازگاری ندارد. لازم به ذکر است جمهوری آذربایجان و ترکیه در این راستا مدعی هستند که قومیت‌ها و اقلیت‌های ایرانی که عمدتاً در مناطق مرزی ایران ساکن هستند، سرانجام فارس‌ها را کنار زده و فارس‌ها در آینده نزدیک فقط بر ۵۰ درصد مناطق داخلی ایران حکومت خواهند کرد یا در واقع با فشار اقلیت‌ها به نصف قلمرو امروز محدود می‌شوند.

۲. ظرفیت‌های جمهوری آذربایجان برای ایران

علیرغم تمامی موارد مطرح شده در بخش قبل در کشور مسلمان و همسایه ایران و جمهوری آذربایجان دارای ظرفیت‌های متعددی جهت همکاری و نزدیکی مناسبات هستند. مهمترین این موارد ذیلاً مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۲-۱. همگنی دینی و مذهبی: جمعیت ۹۰ درصدی مسلمان و ۸۰ درصدی شیعه که به صورت بالقوه و در صورت برنامه‌ریزی راهبردی بلندمدت می‌تواند احیا و موجب هم‌راستایی سیاسی - امنیتی شود.

۲-۲. هم‌زبانی مردم جمهوری آذربایجان با بخشی از هموطنان: هم‌زبانی با بخش قابل توجهی از آذری‌زبانان ایران می‌تواند، ارتباطات فرهنگی، اقتصادی و تجاری، اجتماعی و دانشگاهی فی‌مابین را تسهیل کند و در صورت برنامه‌ریزی و عدم منع حکومت جمهوری آذربایجان، مقدمه‌ای برای همکاری‌های سیاسی - امنیتی شود.

۲-۳. گذشته تاریخی و تمدنی مشترک: کار در این زمینه به‌علت جهت‌گیری کاملاً مخالف دولت باکو مشکل به‌نظر می‌رسد، اما در هر حال این گذشته تاریخی

غیرقابل انکار است و ظرفیت بسیار بالایی جهت شکستن خدعه و فریب جدایی آذربایجان و ایران و افشای نیرنگ دولت باکو دارد. شهرهای گنجه، لنکران و شروان با تاریخ و فرهنگ و زندگی ایران و ایرانی درهم آمیخته‌اند و از آن جدایی ناپذیرند، وجود شعرای نامداری همچون نظامی گنجوی و خاقانی شروانی و کار فرهنگی گسترده جهت نشر حقایق و رساندن واقعیت‌های تاریخی به مردم جمهوری آذربایجان و آگاهی دادن به آنان در زمینه شستشوی تاریخی - فرهنگی که دولت علی‌اف به راه انداخته، می‌تواند ریشه توهمات علی‌اف و باکو را برکنده و توطئه سنگین آنان علیه ایران را خنثی کند، امری که خلأ آن در برهه کنونی برای منافع ملی بلندمدت ما بسیار زیانبخش خواهد بود.

۴-۲. تأثیر جمهوری آذربایجان بر تعدیل سیاست‌های ترکیه علیه ایران:

چنانچه سیاست‌های ما در مورد جمهوری آذربایجان به نتیجه برسد، یعنی چالش‌ها به حداقل کاهش یابد، از ظرفیت و توانمندی‌های بالقوه حداکثر استفاده شود و در یک کلام یک همگرایی راهبردی منطقه‌ای بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان شکل گیرد، آنگاه امکان اثرگذاری مثبت این رابطه راهبردی با جمهوری آذربایجان بر مشی سیاست و عملکرد ترکیه محتمل خواهد بود. زیرا یک بخش قابل توجهی از احزاب سیاسی و رسانه‌های ترکیه با اعتقاد به تفکر پان‌ترکیسم و اتحاد تمام ترک‌زبان‌های جهان، برای ترکیه نقش پدر و یا برادر بزرگ‌تر کشورهای ترک‌زبان آسیای مرکزی و قفقاز را قائل هستند، حال اگر در شرایطی که جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از یک همگرایی راهبردی منطقه‌ای برخوردار

شوند، ترکیه بخواهد با تبعیت از ایالات متحده و یا اسرائیل اقدامی علیه منافع منطقه‌ای و اقتصادی ایران انجام دهد، اولاً با آسیب به منافع و اقتصاد ایران، منافع و اقتصاد جمهوری آذربایجان نیز دچار مشکل می‌شود که این امر یک حس نفرت و انزجار در مردم جمهوری آذربایجان علیه ترکیه ایجاد خواهد کرد و ثانیاً در داخل ترکیه و در پارلمان و رسانه‌ها، بسیاری از احزاب و جناح‌های ترکیه از اقدام ترکیه در تبعیت از سیاست‌های خصمانه آمریکا و اسرائیل علیه ایران که منجر به آسیب رساندن به مردم ترک‌زبان جمهوری آذربایجان شده انتقاد و اعتراض خواهند نمود و حداقل در داخل پارلمان، در رسانه‌ها و در میان احزاب سیاسی و افکار عمومی ترکیه، هر کابینه‌ای که چنین تصمیمی را اتخاذ کند، علاوه بر مخالفت سنتی گروه‌ها و اقوام نزدیک به ایران با مخالفت گروه قدرتمندتر و وسیع‌تر ملی‌گرایان ترکیه نیز روبه‌رو خواهد شد و هزینه این تصمیم را برای دولت ترکیه افزایش خواهد داد.

۲-۵. امکان حضور در بازار جمهوری آذربایجان: با مقایسه حجم اقتصاد ایران و جمهوری آذربایجان، این امر با صادرات کالا و خدمات فنی - مهندسی و سرمایه‌گذاری دستی‌یافتنی است و البته منوط به تغییر سیاست خصمانه و غرب‌گرایانه دولت باکو می‌باشد.

۲-۶. مبارزه با تروریسم: مبارزه با تروریسم که کل منطقه با آن روبرو است، می‌تواند به همگرایی منطقه‌ای بیانجامد. در این مورد، در شرایط فعلی نیز بین دو کشور همکاری‌هایی جهت بازداشت گروه‌های خرابکار و تروریست‌های تندرو وجود دارد.

۲-۷. همکاری در زمینه مبارزه با قاچاق: هر دو کشور در زمینه قاچاق مواد مخدر آسیب‌پذیری مشترک دارند، در این زمینه نیز همکاری دو کشور به نفع طرفین خواهد بود و می‌تواند مقدمه‌ای برای گسترش همکاری‌های امنیتی شود.

همچنین مبارزه با قاچاق خاویار، همکاری‌های علمی - فنی جهت حفظ و تکثیر ماهیان خاویاری نیز از زمینه‌های مشترک همکاری و مواردی است که سود بلندمدت هر دو کشور، زمینه همکاری علمی - تحقیقاتی و شیلاتی در این حوزه را ایجاب می‌کند.

۲-۸. همکاری‌های زیست‌محیطی: آلودگی دریای خزر سبب کاهش ماهیان خاویاری و غیرخاویاری و از دست رفتن منبع درآمدی بخش قابل توجهی از شهروندان شاغل در این بخش و وابستگی غذایی بیشتر دو کشور می‌شود، لذا همکاری در حفظ محیط زیست و مبارزه علیه آلودگی دریای خزر و رودهای مرزی منفعت مشترک بلندمدت دو کشور را در پی خواهد داشت.

۲-۹. توسعه توریسم: شیعیان جمهوری آذربایجان می‌توانند تسهیلات بهتری برای زیارت مشهدالرضا (ع)، حضرت فاطمه معصومه (س) و حضرت شاهچراغ دریافت دارند و ایرانیان نیز می‌توانند از طریق مسافرت به جمهوری آذربایجان با مناطقی که قبل از قراردادهای گلستان و ترکمنچای جزء خاک ایران بودند نظیر گنجه، لنکران و شروان بیشتر آشنا شوند؛ درحالی که به نظر می‌رسد دولت باکو مخالف جدی هر دو طرح باشد.

۲-۱۰. ترانزیت کالا و مسافر: حمل و نقل مسافر و انتقال کالا از بنادر دریای خزر و همکاری در راهگذر شمال - جنوب و اتصال شبکه راه‌های ایران به روسیه از طریق راه‌های آذربایجان، از نکاتی است که می‌تواند مورد توجه واقع شود.

- ۱۱-۲. اتصال راه‌آهن ایران به آذربایجان: این امر می‌تواند از دو طریق «آستارا - میانه» و «قزوین - رشت - انزلی - آستارا» صورت گیرد.
- ۱۲-۲. سوآپ مواد نفتی جمهوری آذربایجان: این مبادله می‌تواند به بازارهای آسیای شرقی و حوزه اقیانوس هند صورت گیرد و منافع راهبردی هر دو کشور را در پی خواهد داشت.
- ۱۳-۲. انتقال و فروش گاز ایران: این امر می‌تواند به کشورهای منطقه قفقاز، از طریق جمهوری آذربایجان صورت پذیرد.
- ۱۴-۲. توسعه فعالیت بازارچه‌های مرزی: بازارچه‌های پلدشت، جلفا، بيله‌سوار و آستارا از چنین ظرفیتی برخوردارند. همچنین تشویق به سرمایه‌گذاری جمهوری آذربایجان در منطقه آزاد اقتصادی انزلی و جلفا علاوه بر اینکه موجب رونق آنها خواهد شد، منافع هر دو کشور را نیز تأمین خواهد کرد.
- ۱۵-۲. همکاری‌های علمی: تبادل استاد و دانشجو و ایجاد کرسی‌های زبان فارسی و آذری در دانشگاه‌های دو کشور می‌تواند موجب ارتقای همکاری‌های علمی شود.
- ۱۶-۲. تهیه آثار فرهنگی مشترک براساس واقعیت‌های تاریخی: در این زمینه تهیه فیلم‌ها و سریال‌های مشترک درباره فرهنگ و آداب و رسوم مشترک می‌تواند در دستور کار قرار گیرد.
- ۱۷-۲. همکاری مشترک در زمینه چاپ: انتشار کتاب‌های علمی و عمومی و همچنین مبادله کتاب بین انتشارات و کتابخانه‌های دو کشور می‌تواند در همگرایی فرهنگی مؤثر واقع شود.

۱۸-۲. همکاری نهادهای غیردولتی و خیریه یا خدمات عمومی ایرانی:

نهادهایی مانند کمیته امداد، مؤسسات خیریه و سوادآموزی می‌توانند با جلب مشارکت و کمک به مردم جمهوری آذربایجان و همچنین برگزاری مراسم‌هایی به مناسبت‌های فرهنگی مشترک زمینه فهم مشترک دو ملت را فراهم و حتی اتحاد را تقویت کنند.

۳. راهکارهایی جهت تعامل با جمهوری آذربایجان

چنانچه احساس وقوع تنش میان دو کشور قوت یافت و یا احتمال بروز چالش و یا برخورد خصمانه فزونی یافت، ابتدا باید تلاش و همت جمهوری اسلامی ایران و نهادهای ذیربط بر آرام کردن فضای دشمنی و خصومت و همچنین حل و فصل مسالمت‌آمیز منازعات متمرکز گردد و در این راستا می‌توان از گزینه‌های زیر استفاده نمود:

۱-۳. دیپلماسی پارلمانی: هنگام ایجاد بحران در رابطه بین دو کشور یا آنگاه

که احتمال برخورد مستقیم دو کشور بر سر مسئله مورد اختلاف می‌رود، نمایندگان مجلس، اعضای کمیسیون سیاست خارجی و امنیت ملی و اعضای هیئت پارلمانی دوستی ایران و جمهوری آذربایجان می‌توانند با برنامه‌ریزی مناسب و فعال کردن دیپلماسی پارلمانی به شرح واقعیت ماجرا پرداخته و ضمن روشن ساختن منافع ملی جمهوری اسلامی ایران برای طرف مقابل، محدودیت‌های آنان را نیز دریابند تا در یک محیط دوستانه بتوانند از طریق مسالمت‌آمیز هم از بروز یک منازعه میان دو کشور

مسلمان شیعه جلوگیری نمایند و هم منافع ملی کشور را حفظ کنند.

۲-۳. **دیپلماسی عمومی:** در کنار سایر اقدامات، توجیه افکار عمومی مردم

جمهوری آذربایجان نیز از اهمیت خاصی برخوردار است؛ مردم جمهوری آذربایجان باید از توطئه‌های منطقه‌ای آمریکا و اسرائیل باخبر شوند تا بتوانند اقدامات جمهوری اسلامی ایران را به‌درستی درک و تجزیه و تحلیل نمایند. در غیر این صورت دولت جمهوری آذربایجان ممکن است اقدامات ایران را توطئه علیه ملت و منافع ملی جمهوری آذربایجان منعکس نماید و با تحریف واقعیات چهره نادرست و سیاهی را از ایران در اذهان مردم مسلمان جمهوری آذربایجان جا بیندازد. لذا در این زمینه توصیه به راه‌اندازی شبکه تلویزیونی ماهواره‌ای ترکی آذری به معاونت بین‌الملل سازمان صدا و سیما داده می‌شود تا علاوه بر جمهوری آذربایجان، با تقسیم اوقات پخش برنامه تمام آسیای مرکزی، قفقاز و حتی ترکیه را تحت پوشش شبکه دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران قرار دهد.

۳-۳. **مذاکرات رسمی:** در شرایط بحران و چالش در روابط، توصیه می‌شود

تمام ظرفیت‌های وزارت امور خارجه و شورای عالی امنیت ملی به‌کار گرفته شود تا با مذاکرات مستقیم و رودررو تمام مسائل دو طرف بیان شود و با اتخاذ تصمیمات مناسب و به‌موقع، از بروز هرگونه منازعه و تصادم دو کشور که قطعاً بر کل منطقه و آینده روابط دو کشور در بلندمدت نیز تأثیر خواهد گذاشت، جلوگیری شود.

اما چنانچه اقداماتی از این دست جواب مطلوب و مناسب را در پی نداشت و وقوع

نزاع چه در سطوح سیاسی و اقتصادی و چه در سطوح امنیتی و نظامی ناگزیر شد،

آنگاه می‌توان به سایر گزینه‌ها نیز رجوع کرد. باتوجه به رقابت و نزاع دیرینه جمهوری آذربایجان و ارمنستان در منطقه قفقاز جنوبی، جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با طراحی هوشمندانه، از اهرم ارمنستان جهت کنترل و ارسال سیگنال به باکو استفاده نماید تا جمهوری آذربایجان را از ورود و تداوم چالش با جمهوری اسلامی ایران بازدارد. لازم به ذکر است که در مناقشه قره‌باغ که یک مناقشه طولانی‌مدت بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان است، در شرایط کنونی ارمنستان دست برتر را دارد و منطقه قره‌باغ را تحت کنترل خود حفظ کرده و باکو علت این امر را با میانجیگری جمهوری اسلامی ایران در بحران قره‌باغ که منجر به وضعیت کنونی شده است، مرتبط می‌داند و دل خوشی از تهران در این رابطه ندارد. همچنین خط لوله باکو - تفلیس - جیحان که نفت جمهوری آذربایجان را از راه گرجستان و ترکیه به اسرائیل منتقل می‌کند، علاوه بر ایران، ارمنستان را نیز دور زده که بیانگر وجود یک حس مشترک مبنی بر بیگانه تلقی کردن ایران و ارمنستان و دوست پنداشتن اسرائیل و ترکیه در جمهوری آذربایجان می‌باشد، لذا در مواقع بروز بحران و نزاع بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان چه در سطح سیاسی - اقتصادی و چه در سطح امنیتی - نظامی توجه به دوستان جمهوری آذربایجان در منطقه یعنی ترکیه و اسرائیل و همچنین قبرس و یونان که دارای تعارض تاریخی با ترکیه هستند نیز لازم و ضروری است، علاوه بر این ارمنستان را به‌عنوان یک کشور رقیب جمهوری آذربایجان و روسیه را به‌عنوان یک کشور دوست ارمنستان باید مدنظر قرار داد، لذا در این زمینه توصیه‌های زیر مطرح می‌شود:

- گسترش مناسبات با ارمنستان و روسیه و انعقاد قراردادهای تجاری و اقتصادی با ارمنستان.

- سفر رسمی مقامات جمهوری اسلامی ایران به ایروان و نمایش عزم جدی برای تقویت روابط سیاسی و اقتصادی.

- ارسال پیام غیرمستقیم به جمهوری آذربایجان مبنی بر عدم پذیرش حمله نظامی آذربایجان به قره‌باغ جهت بازپس‌گیری آن. توضیح آنکه در شرایط فعلی بحران قره‌باغ با توجه به تسلط ارمنستان بر ارتفاعات، در صورت هرگونه درگیری نظامی، تعداد تلفات طرفین ۹ به ۱ به نفع ارمنستان ارزیابی می‌شود و حکومت باکو نقش ایران در میانجیگری بحران در دوره قبل را سبب این امر می‌داند که قضیه به نفع ارمنستان تمام شده و لذا مخالف میانجیگری ایران است.

- گسترش روابط سیاسی - دیپلماتیک و اقتصادی - تجاری با یونان و قبرس به واسطه و کمک ارمنستان جهت فشار بر ترکیه به عنوان بزرگ‌ترین حامی منطقه‌ای جمهوری آذربایجان، توضیح آنکه قبرس و یونان به علت حمله نظامی ترکیه به قبرس و ادعای ارضی ترکیه، دارای اختلافات واضح با ترک‌ها هستند که هراز چندگاهی که این مسئله مطرح می‌شود، روابط قبرس و یونان - که هر دو عضو اتحادیه اروپا هستند و ریاست دوره‌ای نیز به آنها داده می‌شود - با ترکیه بحرانی می‌شود. گسترش روابط در شرایط خاص زمانی با این دو کشور سبب تضعیف موضع ترکیه به عنوان بزرگ‌ترین حامی منطقه‌ای جمهوری آذربایجان می‌شود و پیام واضحی به آنکارا و باکو ارسال می‌کند.

- فعال‌سازی و اجرایی کردن ظرفیت‌های بالقوه کشور ارمنستان و گسترش مناسبات با آن؛ به‌گونه‌ای که اگر ارمنستان به یک سطح رفاه و پیشرفت و آزادی‌های عمومی بالاتری از جمهوری آذربایجان برسد، مردم آذربایجان بیشتر علیه فساد و خودکامگی و حکومت بسته علی‌آف اعتراض خواهند کرد و ارمنستان به‌عنوان الگوی مناسبی که در همسایگی جمهوری آذربایجان قرار دارد و از روابط نزدیکی نیز با تهران برخوردار است، می‌تواند با شاخص شدن در زمینه‌های گوناگون تجاری، اقتصادی و اجتماعی، به‌خصوص در زمینه‌هایی که در جمهوری آذربایجان نوعی ممنوعیت و سرکوب و خفقان وجود دارد، یک فشار روانی سنگین بر حکومت اقتدارگرای علی‌آف وارد ساخته و روند اقتدارگرایی کنونی آن را با چالش اعتراضات مردمی در داخل جمهوری آذربایجان مواجه سازد، چنانچه باکو با بحران داخلی در قبال مردم خودش و اعتراضات صنفی و مطالبات مردمی مواجه شود، مجال برای توسعه‌طلبی‌های منطقه‌ای علیه جمهوری اسلامی نخواهد یافت، استفاده از گروه‌های اسلامی شیعی جمهوری آذربایجان چه در سطح آگاهی‌بخشی فرهنگی - مذهبی - تاریخی و چه جهت مطالبات سیاسی و اجتماعی و اعتراض به حکومت پادشاهی‌گونه علی‌آف‌ها می‌تواند بخشی از برنامه عمل باشد.

جمع‌بندی

دولت جمهوری آذربایجان از زمان استقلال و آغاز حکومت علی‌آف‌ها، یک رویکرد واضح ضددینی داشته و از هیچ کوششی جهت منزوی کردن هویت اسلامی - شیعی

مردم جمهوری آذربایجان و حرکت به سمت سکولاریسم سیاسی و فرهنگی دریغ نورزیده است و همواره بر آن بوده تا با غلبه دادن ایدئولوژی پان‌آذری مبتنی بر قومیت ترکی - آذری به‌عنوان هویت واحد ملت آذربایجان، ضمن ایجاد وحدت و همبستگی ملی، نگاهی به ایجاد آذربایجان بزرگ شامل مناطق آذری‌زبان ایران نیز داشته باشد و از این‌رو از روابط فرهنگی و مناسبات دینی خود با جهان اسلام و جمهوری اسلامی ایران کاسته و آن را در حد تقریباً صفر نگه داشته است.

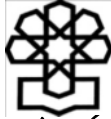
در مقابل پیوند فرهنگی خود را با غرب تقویت کرده که از جمله مصادیق آن برگزاری مراسم یورو ویژن و هفته فرهنگی اسرائیل در جمهوری آذربایجان است. این مناسبات به حوزه فرهنگی محدود نمانده، بلکه در عرصه اقتصادی، سیاسی و امنیتی نیز دولت باکو گرایش هم‌پیمانی استراتژیک با محور غرب و به‌عبارت روشن‌تر ایالات متحده، ناتو و رژیم صهیونیستی دارد.

روابط باکو و تهران در سال‌های اخیر سردتر شده و از طرفی دیگر روابط باکو با غرب روند افزایشی و رو به جلو داشته است، این روند هشدار جدی برای جمهوری اسلامی و تمام سازمان‌ها و مسئولان کلان نظام جمهوری اسلامی است تا با درک روند حرکت جمهوری آذربایجان، تمام گزینه‌های محتمل را پیش‌بینی و در صورت رخداد هر سناریو، با دستی باز بتوانند واکنش مناسبی را از میان گزینه‌های موجود انتخاب و در عرصه عمل اجرا کنند تا با این امر، منافع ملی جمهوری اسلامی و مصالح اسلامی آن در عالی‌ترین وجه حفظ شود.

منابع و مأخذ

۱. امیراحمدیان، بهرام. روابط ایران و جمهوری آذربایجان (نگاه آذری‌ها به ایران)، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، تهران، ۱۳۸۴.
۲. بیات، کاوه. توفان بر فراز قفقاز، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه، تهران، ۱۳۸۰.
۳. روشندل، جلیل و رافیک قلی‌پور. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (کتاب سبز)، ارمنستان، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷.
۴. اسدی‌کیا، بهناز. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (کتاب سبز)، جمهوری آذربایجان، انتشارات وزارت امور خارجه، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴.
۵. روشندل، جلیل و رافیک قلی‌پور. سیاست و حکومت در ارمنستان، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، تهران، چاپ اول، پاییز ۱۳۷۳.
6. <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/azerbaijans-cooperation-with-israel-goes-beyond-iran-tensions>, April 2013.

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۲۹۹۵

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان: چالش‌ها و فرصت‌ها

نام دفتر: مطالعات سیاسی (گروه سیاست خارجی)

تهیه و تدوین: سجاد طالبی

ناظر علمی: ابوذری گوهری مقدم

متقاضی: معاونت پژوهش‌های سیاسی - حقوقی

ویراستار: حسین صدری‌نیا

واژه‌های کلیدی: —

تاریخ انتشار: ۱۳۹۲/۳/۱۳